

Fodor János

TÖRTÉNÉSZEK DILEMMÁI

A történész műhelye. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy, Komp-Press – Korunk, Kolozsvár, 2015, 256 oldal

Kovács Kiss Gyöngy, a kolozsvári Korunk folyóirat főszerkesztője és e kötet szerkesztője 2014 novemberében körkérdést intézett a jelenkori magyar történetírás több képviselőjéhez. A címzettek azon neves erdélyi és magyarországi tudósok voltak, akik az elmúlt években előadtak a Korunk Akadémia keretében és/vagy több-kevesebb rendszerességgel írásokkal jelentkeztek a lapban. A levélre érkezett válaszaikban a kötet szerzői eddigi pályafutásuk tapasztalatával a hátuk mögött és a jelenlegi álláspontjuknak megfelelően reflektáltak korszakunk történetírását foglalkoztató dilemmákra. Mindegyik szerző más-képp, más formában írta meg válaszát, amely természetesnek számít a történettudományban. Minden történész saját felhalmozott tudásának és képességének megfelelően, és persze kiválasztott módszerét alkalmazva konstruálja meg a történelmet. Ezzel szemben, ha mondjuk, egy egzakt tudományokat képviselő grémiumtól matematikai feladat megoldását kérik, nagy a valószínűsége annak, hogy többségük ugyanazzal a módszerrel, de mindenképp ugyanahhoz az eredményhez jut el. De tudjuk, hogy a történettudomány nem az egzakt tudományokhoz tartozik. Ennek ellenére megelőlegezhető, hogy néhány szerző hasonló dolgokra reagál, és hasonló következtetésekre jut.

A történész műhelye című kötet esetében a szerkesztő szabad kezét adott, nem szabott semmiféle műfaji vagy terjedelmi korlátot. A válaszokat természetesen változtatások nélkül közölte. A körkérdés húsz címzettje közül tizenkilenc fogadta el a felkérést, ám végül néhányan visszaléptek. Így összességében tizennégy történész válaszolt. A visszalépők ki-létét és válaszukról való lemondás okait nem ismerjük.

Az írások szerzőit mindegyik szöveg elején egy rövid életrajz és a fontosabb publikációk felsorolása, illetve egy, az adott szerzőt ábrázoló fénykép mutatja be. De szerencsésebbek azok az olvasók, akiknek sikerült részt venniük az adott szerző kolozsvári előadásán (vagy előadásain) a Korunk Akadémia keretében, s így verbális képességeikkel is megismerkedhettek. Pályájuk csúcsán levő magyarországi és erdélyi történészek közlik írásaikat. Szinte mindegyik történelmi korszak és diszciplína jeles kutatója képviselve van: a régészet (Fodor István), a középkortörténet (Zsoldos Attila), a művészettörténet (Kovács András, Marosi Ernő), az újkortörténet (Egyed Ákos, Sipos Gábor), valamint a 19–20. századi történelem különféle részdiszciplínái, mint például a hadtörténet, a politika- és gazdaságtörténet vagy a történetírás története (Csorba László, Gyáni Gábor, Hermann Róbert, Kövér György, Miskolczi Ambrus, Rainer M. János, Romsics Ignác, Tomka Béla). Közös bennük, hogy – az 1929-ben született Egyed Ákos kivételével – nagyrészt egyazon generációhoz tartoznak. Többségük a '40–60-as években született, és mindannyian a szocialista rendszerben nevelkedtek. Akkor kezdték el a szakmájuk

művelését is, amely végül a rendszerváltást követő időszakban teljesedett ki, az addigi korlátok felszámolódásával és új lehetőségek megjelenésével. A kötet szerzőinek másik közös vonása az „iskolateremtés”. Mindegyik történész címzetes vagy óraadó tanárként valamelyik magyarországi vagy erdélyi felsőoktatási intézményhez tartozott (vagy tartozik). Így végeredményben tanítványaik átörökölték és vélhetően tovább folytatják törekvéseiket, nézeteiket, módszereiket stb. Emiatt talán elsősorban a „tanítványoknak” szól ez a kötet. A benne található írások igencsak személyes tapasztalatait osztják meg a „meseterek” a szakmáról, ami akár útmutatás és segítség is lehet a fiatal aspiránsok számára.

Az írások műfaja változatos: volt, aki jegyzetek nélküli, lazább stílusú esszét közölt (például Csorba László, Kovács András, Zsoldos Attila), és volt, aki rövidebb szaktanulmány formájában válaszolt a szerkesztői felhívásra (például Egyed Ákos, Gyáni Gábor). Volt olyan szerző is, aki öninterjú formájában reagált a kérdéskörre (Sipos Gábor). A többi válaszadó írása leginkább jegyzetekkel ellátott esszéként határozható meg, melyekben a szerzők a saját szakmai életpályájuk tapasztalatait felhasználva reagáltak a témára. Leginkább egy tanulmánykötethez hasonló munkát vehet kézbe az olvasó, amelyben az írások sokszínűségét a szerzők sokoldalúsága és leleményessége biztosítja. Bár mindegyik történész egyedi nézőpontot képvisel, a közös dilemmáknak köszönhetően a könyv mégsem széteső, inkább koherens.

A szerkesztői körkérdésre érkezett válaszok három nagyobb problémakört alkotnak. Az egyik ilyen téma, amely több írásban is felbukkan, leginkább a történetírás módszertanához köthető dilemma: a transznacionális és a nemzeti történetírás kérdésköre. A másik nagyobb tematika a technológiai fejlődés következtében tapasztalható változásoknak a történettudományra gyakorolt hatásait, vagyis a számítógép és az internet megjelenésének következményeit érinti. A harmadik tematika, amely ugyan különböző hangsúlyokkal, de a legtöbb szerzőnél megjelenik, a történettudomány és emlékezetpolitika viszonya. Igencsak megterhelő lenne mind a tizennégy szöveget külön ismertetni és valamilyen véleményt megfogalmazni róluk. Ehelyett arra szorítkozom, hogy két olyan tematikát ismertetek, amely több válaszadónál is felbukkan. Az egyik a történetírás helyzete a digitális forradalom után, a másik történetírás és emlékezetpolitika viszonya.

A számítógéppel és az internettel kapcsolatban a szerkesztő a következő dilemmát fogalmazta meg: „Az ezredforduló új jelensége az internet egyre szélesebb körökben történő elterjedése. Ez a Gutenberg-paradigmát alapjaiban módosító fejlemény nemcsak az ellenőrzött ismeretekhez, hanem a legkülönbélebb dilettáns nézetekhez, sőt olykor a legnagyobb sarlatánságokhoz való hozzáférés lehetőségét is kitágította. Ennek következményei szinte beláthatatlanok.”

A válaszadók egyetértenek abban, hogy a számítógép megjelenése és elterjedése a matematikusok és programozók mellett a történészek számára is forradalmi változást hozott. Részben megkönnyítette a munkájukat – mivel addig kézzel vagy írógéppel gépelték szövegeiket, amelyeket később ollóval és ragasztóval szerkesztettek. S persze az így elkészült munkát – például Kovács András doktori disszertációját – körülményes volt fénymásoltatni. (Nem is beszélve a terjesztésről és kiadásról, ami Romániában a magyarországinál is nehezebb és körülményesebb volt.) Ehhez képest manapság, de már

a '90-es években is a számítógépek és szövegszerkesztő programok segítségével könnyebben tudunk munkákat létrehozni, korrektúrázni stb. Fodor István nézete szerint ez alapvető formai és tartalmi változásokhoz is vezetett, ugyanis az írógép – amely mára már talán primitívnek tűnhet a fiatalok számára – fegyelmezte az „íraskényszerrel” küszködő tudósokat. Írógéppel nem volt mindegy, hogy milyen mennyiséget kellett lepötyögnie a szerzőnek, nem beszélve az utána következő ollózás, ragasztás műveletéről. Fodor szerint a számítógépes szövegszerkesztés megjelenésével ez a fegyelmező erő eltűnt, ami miatt manapság igencsak megnöttek a PhD-dolgozatok terjedelmi keretei. Amelyeket egyúttal stílusbeli fellazulás is jellemez. Lényegében a kötet szerzői mind megtanulták a számítógépes szövegszerkesztés használatát, mivel gyaníthatóan a kötethez leadott kézírataikat is elektronikusan küldték el a szerkesztőnek. A tanulási folyamat nem minden esetben lehetett egyszerű, annak ellenére, hogy az írógép és a számítógép klaviatúrája is ugyanazt a karakterbeosztást tartalmazza (QWERTY, magyar billentyűzet esetében a Z és Y felcserélve). Így, legalábbis elméletileg, aki gyorsan tudott írógépen írni, annak a számítógép billentyűzete sem jelenthetett nagyobb gondot. Mégis a kötet legtöbb írásában némi kritika éri a digitális világ történettudományra gyakorolt hatását. Igaz, a szerzők nem magát a technológiát becsülik alá, mivel többen (akik írásaikban felvetették a témát: Fodor István, Sipos Gábor és Zsoldos Attila) egyetértenek hasznosságával. Emellett lényegesen könnyíti a kutató munkáját a digitális tartalomhoz való hozzáférés és állagmegőrzés. És abban is mindnyájan egyetértenek, hogy a digitális forma és tartalom soha nem helyettesítheti a „konkrét papíralapú információhordozókkal való foglalkozást”. Ugyanis számukra az utóbbi szakszerű kezelése megelőzi az előbbit. (Zsoldos Attila ezzel kapcsolatban úgy véli, hogy az eredetit formát nem teheti feleslegessé a digitális változat: „felteszem, a festészet szerelemeseit is nehéz lenne rávenni arra, hogy beérvék a kedvenc mestereik alkotásairól készült jó minőségű reprodukciókkal” – 255.) Ez a vélekedés a következő okokra vezethető vissza. Manapság egy könyvtár-levéltár tartalmának digitalizálásával és az adatok azonnali kereshetővé tételével jóval lerövidült az információszerzés ideje. Régen viszont a sokszor rendszerezetlen (akár mutatók nélküli) anyaghalmazból kellett jelentős idő és energia ráfordításával kihalászni a megfelelő adatokat. Abban is igazuk van a szerzőknek, hogy nem szabad egy komolyabb történeti szakmunkának kizárólagosan a digitális tartalmakra hagyatkozni. Mivel igencsak messze állunk attól, hogy a források totális mértékben digitalizálva és adatbázisokban összegyűjtve hozzáférhetőek lennének. Tehát – ahogy Sipos Gábor fogalmaz – nem szabad abba a hibába esni és azt elhinni, hogy ami nincs fenn az interneten, az nem is létezik. Viszont a könyv szerzőinek tudomásul kell(ene) venniük, hogy mára a fiatalabb generációk számára a számítógép és az internet használata a meghatározó. Amire a szerzők tapasztalata megtaníthat: az interneten fellelhető források felelősségteljes kezelése, az információk megfelelő szelektálása, ügyelve arra, hogy az új technológia ne menjen az olvasáskultúra rovására.

A kötetben olvashatunk az interneten terjedő téves, hamis vagy dilettáns nézetek veszélyességéről. Ezzel kapcsolatban több probléma is felmerül. Az ilyen típusú szövegek a maguk egyszerűségével valószínűleg hamarabb megérintik az elégtelen kulturális háttérrel rendelkező olvasókat. Hasonlóan problematikus kérdés az internet „demokra-

tizmusa”: bizonyos portálokon anonim vagy éppen saját nevüket használó hozzászólók bármilyen véleményt minden felelősség nélkül közölhetnek. Tudomásunk van arról a tényről, hogy az internetes fórumok hozzászólásait, információk megosztásait nagyon sokan üzletszerűen végzik – kifejezetten politikai és/vagy gazdasági megbízásból. A kérdés megválaszolatlan marad a kötet elolvasása után: miként lehetne kezelni az ilyen problémákat? Az viszont mindenképp elmondható, hogy bármilyen veszélyeket rejt is az internethasználat a történelem iránt érdeklődő számára, van rá lehetősége, hogy (akár ugyancsak az internet felhasználásával) a megfelelő kutató segítségét kérje a számára tisztázatlan dolgok megvilágítására.

A kötetből kiderül, hogy a történelem mint szakma, s ezáltal a történészek gyakran válhatnak a politika befolyásos eszközeivé – különösen a jelenkor történetével foglalkozók.¹ Ez érthető is, mivel a történelmi emlékezet alakításának legfőbb aktorai a politikai tényezők, elsősorban a kormányok és a pártok. Bizonyos kérdésekben valóban a történész lehet az a megfelelő hangadó értelmiségi, aki szaktudását a köz számára bocsátva befolyásolhatja akár a politikai irányát és politikai kérdések megoldását is. A kötet néhány írása utal arra, hogy a magyar társadalomra (főleg a rendszerváltást követően) nem jellemző az erős kohézió és az alapértékekben egyetértő, kiegyensúlyozott fejlődés. Ezért az emlékezetpolitika sem kellően kiegyensúlyozott. A kétosztatú politikai kultúrában a jobb- vagy baloldali pártosodás befolyásoló tényezőként van jelen a történettudományokban és azok szakértői között is. Ez igencsak mérgező hatással bír, többek között a történettudományra is, ugyanis nem csupán – mintegy természetellenes módon – megosztja azt, hanem lehetetlenné teszi, hogy a történetírás diskurzusai konszenzuális, demokratikus és hagyományos szakmai értékek mentén történjenek. Ezért a belső szakmai viták túlzottan érzelmi és indulati töltetet nyernek, s így nem a szakma előbbre vitelének vagy jobbá tételének szándékával zajlanak. Ilyen a kötetben több alkalommal is példaként felhozott Gerő–Romsics vita, amely – mint Tomka Béla is hangsúlyozza – korántsem a szakmai kérdések megvitatásáról szólt. A vita ismeretes módon 2012 nyarán kezdődött, amikor Gerő András a Galamus internetes portálon közölt cikkében „magyar antiszemita intellektuális hagyomány rehabilitálásával” vádolta meg, személyében is antiszemitának nevezve Romsics Ignácot. A vád Romsics két-három tanulmányának kontextusukból kiemelt szövegrészletei alapján született meg. A Rubicon folyóirat online oldalára tiltakozás került fel a rágalmazás ellen, amelyet pár nap alatt több százan aláírtak. Bár ezt követően számos szöveg jelent meg az interneten és a napi-, valamint hetilapokban, a szakfolyóiratokban nyomát sem látjuk az ügynek. Pedig szakmai vitákat nyilvánvalóan szakmai fórumokon – folyóiratok mellett mondjuk konferenciákon – lehet korrekt módon lefolytatni.²

¹ Rainer M. János, Romsics Ignác és Tomka Béla írásaikban rámutatnak arra, hogy különösen a jelenkortörténettel foglalkozók vannak kitéve a politikai hatalom manipulatív eszközeinek. Szerintük ez főként akkor veszélyes, ha egy adott politikai rendszernek társadalomátalakító ambíciói vannak, és a tudomány nem rendelkezik autonómiával (233).

² Rác Árpád, a Rubicon főszerkesztője kronologikusan összegyűjtötte a vita főbb mozzanatait. Lásd www.rubicon.hu/magyar/oldalak/racz_arpad_egy_vita_tortenete/.

2014–2015-ben hasonló vita zajlott Ungváry Krisztián könyvéről,³ amelyet nagydoktori értekezésékként nyújtott be a Magyar Tudományos Akadémiához. Ungváryt Bolgár Dániel – ugyancsak internetes portálon – plagizálással, valamint valótlan adatok közlésével vádolta meg. Ungváry hivatalos akadémiai védésén azonban, ahol a szakma színe-java megjelent, Bolgár meg sem szólalt, noha ő is jelen volt. Legújabbán pedig Krausz Tamás rontott neki L. Balogh Béninek, személyében is súlyosan sértegetve a szerkesztésében megjelent dokumentumkötet kapcsán.⁴ Krausz az *Eszmélet* című folyóiratban közölt terjedelmes írásában a „levéltáros szakma és dokumentumkiadás áru-lásaként” minősítette a Magyarország szovjet megszállásával foglalkozó dokumentumkötetet. Igencsak durva hangvételű írására L. Balogh Béni a *Rubicon* folyóiratban válaszolt higgadtan és szakszerűen. E viták közös jellemzője az ideologizálás, a személyeskedés és a politikai haszonszerzésre való törekvés. Ahelyett, hogy olyan szakmai kérdésekről szólnának, mint például a szakszerű forráskiadás módszertana vagy a zsidóság magyar történelemben játszott szerepe. Azért fontos kiemelni ezeket a vitákat, mivel ezek elsősorban immár internetes közvetítéssel zajlanak, és amelyek egyre szélesebb (akár hozzá nem értő) közönség számára is hozzáférhetőek. Ez reakcióra készítheti az olvasókat, ami azért különösen káros, mivel elvonja a figyelmet az érdemleges történelmi munkákról: egy-egy ilyen, a szakszerűséget mellőző vita nagyobb érdeklődést generál, mint bármely igényes történelmi szakmunka.

A történelem és az emlékezetpolitika viszonyáról így fogalmazott a szerkesztői körkérdés: „Az 1945 után kialakult és nagy erővel terjesztett kommunista történetpolitikai kánon(ok) elvesztették hegemon/domináns helyzetüket. Az így keletkezett szellemi vákuumot a legkülönbélebb irányzatok igyekeznek kitölteni: olykor a történetírás etikai normáit és módszertani elveit teljes mértékben negligálva.” A kötetben több szerző foglalkozik, különböző hangsúllyal, a történettudomány és az emlékezetpolitika közötti kapcsolattal, a jelenleg Magyarországon fennálló helyzetre koncentrálván.⁵ Írásaikban kiemelik, hogy a politikai döntéshozók szinte mindig igényt tartottak az emlékezetpolitika alakítására, igazolandó a mindenkori rendszer törekvéseit. A szerzők egyetértenek abban, hogy a 2010 óta hatalmon levő Fidesz-kormány jóval közvetlenebbül kívánja befolyásolni az emlékezetpolitikát, mint a megelőző kormányok. Meghatározza a történelmi kutatások irányvonalát és tematikáját. Ennek célja a polgári radikális, agrárszocialista és szociáldemokrata hagyományvilág háttérbe szorítása. További cél a kormány által favorizált nemzeti konzervatív, esetenként jobboldali radikális irányzatok előtérbe helyezése. E történelemkép kanonizálását hatalmas fejlesztésekkel segíti elő. Egyrészt új intézmények létrehozásával: Rendszerváltás Történetkutató Intézet, Kommunizmuskutató Intézet, Veritas Történetkutató Intézet, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Nemzeti Örökség

³ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*, Jelenkor, Budapest, 2013.

⁴ L. BALOGH Béni: „Törvényes” megszállás. *Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között*, Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2015.

⁵ Fodor István, Marosi Ernő, Miskolczy Ambrus, Rainer M. János, Romsics Ignác, Tomka Béla és Zsoldos Attila írásaiban találkozunk utalásképpen, másoknál pedig központi tematikaként az emlékezetpolitika kérdéskörével.

Intézete stb.. Másrészt zajlik a kormányzat szerint korábban „baloldali történeleminterpretációt” népszerűsítő intézetek ellehetetlenítése (például az 1956-os Intézet vagy a Politikatörténeti Intézet esete). Az akadémiához tartozó kutatóintézetek áthelyezése, átalakítása (vagy átszabása), valamint a forráskeretek/támogatások megvonása (például az OTKA átalakítása, kvázi megszüntetése) a szerzők szerint mind hozzájárulnak a magyar történetírás jelenkori nehézségeihez. A jelenleg is zajló identitáspolitikai küzdelmek nem mérséklődnek, és a szerzők többsége szerint nincs kilátás arra, hogy a közeljövőben ez változzon. Szerintük ez a magyar társadalom elszántságán, akaraterején múlik. A politikailag használhatatlanná vált, kiegyensúlyozott szaktörténeti álláspont – ahogy például Romsics is hangsúlyozza – veszített relevanciájából.

E vélekedés a kötet egyik hangsúlyos eleme, ami miatt a munka összességében kissé borongós hangvétellű. Ugyanakkor egy hasznos korlenyomat is, amely elsősorban azoknak szól, akik nemcsak a múlt, hanem a múlttal foglalkozó történészek dilemmái iránt is érdeklődnek.

„A szépségi vonatot nem késtem le, rögtön indulok tovább”